

Písmo

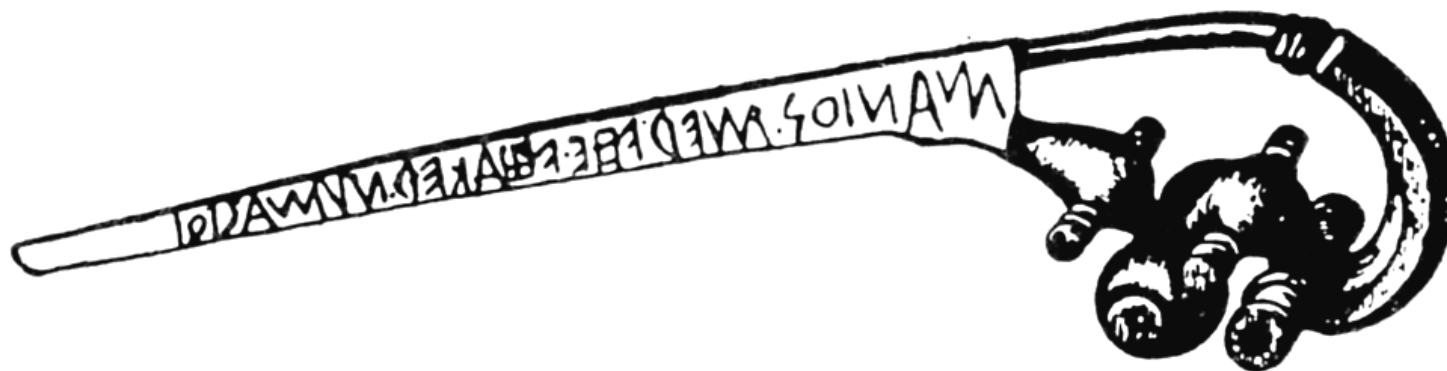
Latinské monumentální písmo odvozené z řeckého – na nejstarších nápisech i značná shoda ve tvaru písmen, poté již oddělený vývoj. Římané toto písmo od Řeků přebrali prostřednictvím Etrusků, nikoli přímo (např. z řeč. přebrali tvar a pořadí písmen, nikoli však jejich názvy, které jsou etruského původu). Nejdůležitější roli v tomto procesu sehrála jihoetruská města. Etruskové od Řeků převzali abecedu velmi časnou s ještě 26 písmeny (nejstarší etruské nápisy pochází z poč. 7. st., nejstarší v Etrurii nalezená abeceda s 26 písmeny z 1. pol. 7. st. z hrobu u Marsiliana d'Albegna). Poté abeceda pochází redukcí (např. kvůli shodám b – p, g – k, d – t) – 20 písmen. Naopak přibylo písmeno f (konec 7./poč. 6. st.).

	I	II	III	IV	V	VI
1	⋈	⋈ Δ	A	Δ A	A	A
2	ϑ	ϑ ϑ	ϑ	B	B	B
3	λ	λ λ	λ (k)	<< (k,g)	Γ	C (k)
4	Δ Δ	Δ	Δ	Δ Δ	Δ	D
5	ε (hé)	ε	ε	ε ε	E	E
6	Υ Ϛ (v,ú)	Υ Ϛ (u,w)	Ϝ (v)	F		F
7	I	I (dz)	I (z)		Z (dz)	(G)
8	Ϟ (h)	Ϟ ([h]é)	Ϟ (h)	Ϟ	H (é)	H
9	Ϡ (t)	Ϡ (th)	Ϡ (th)		Ϡ (th)	
10	Ϛ (j,í)	Ϛ I	I	I		I (i,j)
11	ϛ Ϝ	ϛ	ϛ	κ	K	K
12	λ	λ	λ	λ	λ	L
13	Ϟ ϟ	Ϟ ϟ	Ϟ	Μ Ϟ ϟ	M	M
14	ϟ	ϟ	ϟ	N	N	N
15	Ϡ (s)	Ϡ (z)	Ϡ (s)		Ξ (ks)	
16	ο	ο	ο	ο	ο	O
17	ρ	ρ ρ	ρ	ρ	ρ	P
18	Ϟ (s)	Μ (s z)	Μ (s)			
19	ϑ	ϑ	ο	ϑ		Q
20	ϑ	ϑ ϑ	ϑ	P	P	R
21	Ϟ	Ϟ Ϟ	Ϟ	Ϟ	Σ	S
22	Ϡ ϡ	Ϡ	Ϡ	Ϡ	T	T
23	(=6)	(=6)	Υ	VY	Υ (u)	V (v,u)
24	(=22)	(XϠ) (kh,ks)	X (s)	X (ks)	X (kh)	X (ks)
25	(=19)	(ϑ) (ph)	ϑ (ph)		ϑ (ph)	
26	(=11)	(Υ) (kh,ps)	Υ (kh)		Υ (ps)	
27					Ω (ó)	
28						Υ (v,23)
29						Z (v,7)

Srovnávací tabulka písem: I abeceda foinická (resp. aramejská), II abeceda řecká archaická, III abeceda etruská archaická, IV abeceda latinská archaická, V abeceda řecká klasická, VI abeceda latinská klasická.

Písmo

Z vývoje etruské abecedy je zřejmé, že Římané písmo převzali velmi brzy, ještě před začleněním písmene f – někdy v průběhu 7. st. Nejstarší latinský nápis na zlaté sponě z hrobu v Praeneste (Palestrina) pochází právě ze 7. st., přičemž v samotném Římě se nejranější latinské nápisy objeví až mnohem později.

MANIOS MED VHEVHAKED NVMASIOI, tj. v klasické latině: MANIVS ME FECIT NVMERIO (Manios mě vyrobil pro Numasia) – zde tedy ještě místo písmene F se objevuje sprežka FH (digamma).

Po odstranění nepotřebných řeckých písmen, digammy a zavedení prostého F se latinská abeceda ustálila na 21 písmenech:

A B C D E F Z H I K L M N O P Q R S T V X

Písmo

V průběhu dalšího vývoje nastává změna: je vypuštěno písmeno Z, které ve starém způsobu psaní a literárních děl sloužilo pro označení znělého S. Na jeho místo nastupuje od 3. st. př. Kr. nové písmeno G. Bylo získáno mírnou úpravou písmene C. Jde o jediný příklad zavedení nového písmene do latinské abecedy, které není zařazeno na konec abecedy. V této podobě se pak po celou dobu republiky zůstává latinská abeceda neměnná:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X

V 1. st. se začínají řecká slova a jména i v latinském písmu psát písmeny Y a Z. Tato písmena se pak v době císařství stanou pevnou součástí abecedy, jsou zařazena na konec (po x). Dříve se řecké Y psalo písmenem U a řecké Z na počátku slova písmenem S, uvnitř slova SS. Od této doby měla latinská abeceda 23 písmen. Dnešní rozlišení I a J resp. U, V a W je teprve poantickou inovací.

Písmena latinské abecedy na rozdíl od západosemitského-foinického a řeckého okruhu nemají názvy. Dnešní výslovnost souhlásek (např. el em en) je sice antická, ale objevuje se až od konce 4. st. po Kr. V antice se e umísťovalo za písmeno (např. bē cē dē) – výjimkou jsou ka (podle řec. kappa) a qu (podle řec. koppa). Tento systém pochází z etruštiny. Nová písmena Y (výsl. hy) a Z (zet) podržela své řecké označení.

Číslice

Latinské resp. římské číslovky nesledují pořadí latinské abecedy (na rozdíl od řečtiny), jednotky jsou značeny svislou čárkou – I. Část číslic sice formálně odpovídá písmenům, ale nemají s abecedou nic společného a jen v průběhu vývoje nabrala s písmeny identickou podobu. Takovými původními číslicemi jsou I = 1, V = 5, X = 10. Pro vyšší čísla se využila písmena řecké abecedy, která se jinak nepoužívala:

↓ (ch) - 50

Ⓛ později ∞ C|D (ph) – 1000; z rozpůlení tohoto znaku vznikla 500: D | D

Nejistý je původ označení 100 znakem C, obecně se předpokládá, že bylo odvozeno od Θ (th).

Tvar číslic se později v monumentálním písmu srovnal s písmeny: L – 50, D – 500.

∞ - 1000; M je zpočátku jen zkratkou pro míli (mille, MP – mille passuum), teprve v pozdní antice se stává číslicí pro 1000.

Číslice

Pro číslice nad 1000 se užívá zdvojení či ztrojení kruhu:

⊕ 10.000, což je zjednodušení znaků , ((|))

⊕⊕ 100.000, což je zjednodušení znaků , (((|)))

Na tomto principu vznikají i půlená čísla:

5.000: |)) , D , L

50.000: |))) , D L

Na konci republiky se stalo běžným, že tisícovky označovala nad číslicí umístěná vodorovná čára a statisíce dvě svislé a jedna vodorovná čára:

 5.000

 1.000.000

Číslice

Ostatní číslice se vytvářely přidáváním jednotlivých znaků k základním číslicím (tzv. **additio**): II – 2, III – 3, XX – 20, CC – ∞ ∞ - 2.000

XI – 11, LI – 51, CXI – 111 atd.

U tohoto způsobu je vždy tak, že nejvyšší číslo je na začátku, po něm sestupné pořadí. V pozdní republice se vedle toho objevuje tzv. **subtrakce**, tj. nižší číslice je vlevo před vyšší: IV – 4, XL – 40, XC – 90. Pro tento způsob psaní se užívá jen číslic I a X, V se objevuje jen ve výjimečných případech v Africe (VL – 45). Tento systém se ale neuplatňoval ani v císařství konsekventně, přičemž především 4 se psalo téměř výhradně jako IIII, ale i např. XXXX – 40 zůstává velmi četný.

Existuje i řada speciálních číslic, např. pro mince (uprostřed vodorovná hasta):

✠ - denarius/denár (desetinásobek – tj. 10 asů)

HS - sestertius (IIS = semis-tertius = „třetí polovina“ – tj. 2,5 asů)

Zkratky

Spojování písmen – tzv. **ligatura** nebo **nexus** – poprvé na mincích v 3. st. př. Kr., na nápisech od 1. st. po Kr., v době císařství zcela běžné. Většinou spojují 2 písmena, někdy i 3 nebo 4.

† = t+i;

P = p+l; AR

ST
TL

Aurelius; MNB m+a+i+b;

opto sit tibi terra levis

Zkratky

Spojování písmen vzniklo kvůli nedostatku místa, proto jsou tak častá na koncích řádků. Obecně platí, že je to jev charakteristický pro pozdní vývoj písemnictví (proto také pozdně antické zkratky jsou již téměř obrázky - monogramy). Muselo to být všeobecně srozumitelné.

Známa volební výzva v Pompejích na zdech: o(ro) v(os) f(aciatis) ...
(prosím vol ...):

Existuje jinak libovolný počet kombinací, včetně do sebe vepsaných písmen (**tzv. enkláva**).

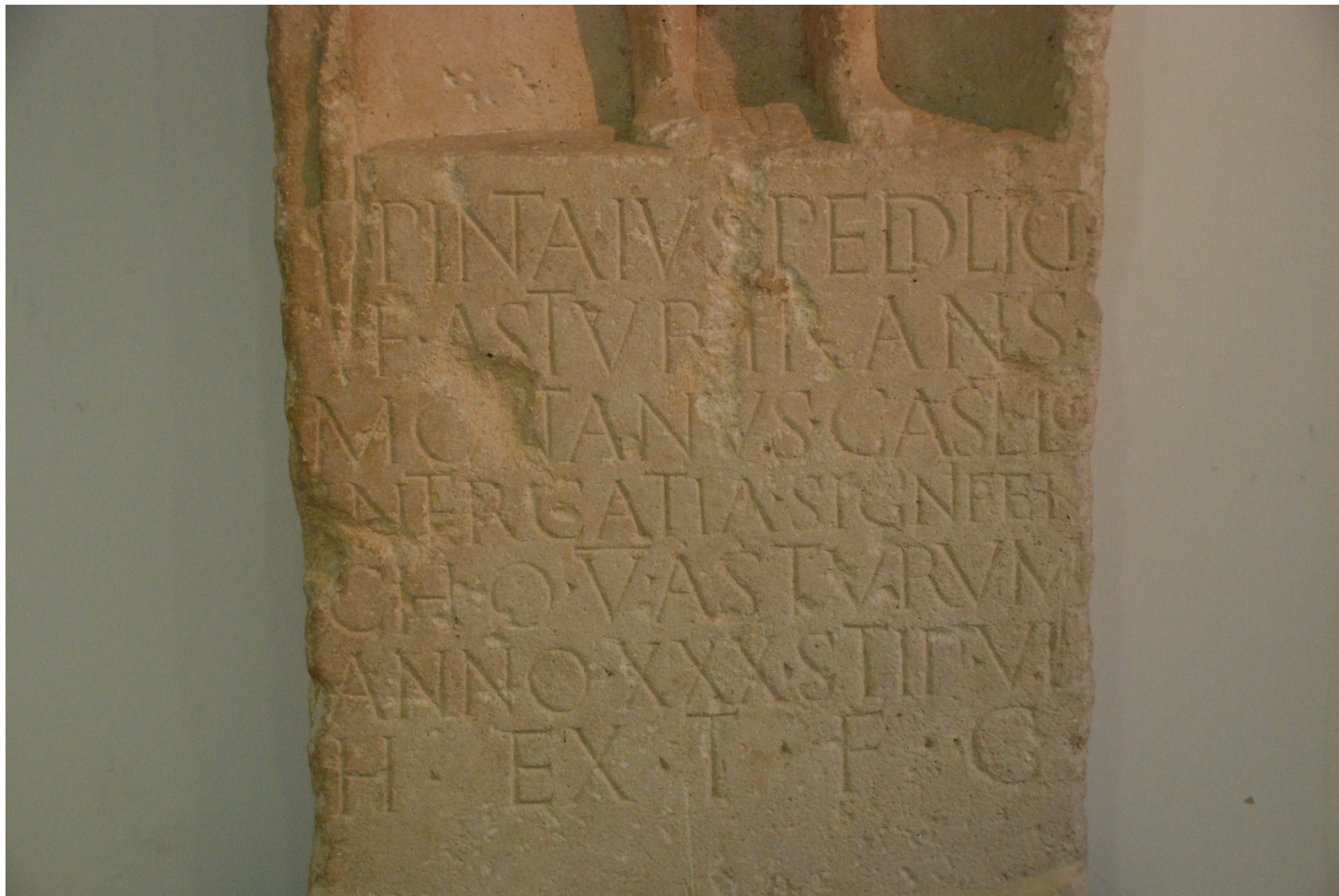
 C(ai) f(ilius)

 Imp(erator) – I se často v ligaturách značí protažením nahoru

 Ligatura genitiva ve jménech

Zkratky

Zkratky běžně používaných výrazů (jmen, titulů apod.) se nazývají **abbreviatio**. Rozlišují se tzv.:

-**sigla**: zkrácení slova na jedno písmeno, např. M = MARCVS

-**notae**: delší zkratky, např. COS = CO(N)S(V)L

-několik zkratek pro jedno slovo – např. TR, TRIB, TRIBVN

-několik významů pro jednu zkratku – např. M = M(anibus), M(aximus), M(ensis), M(iles), M(onumentum) atd.

-zkratka zpravidla začíná prvním/prvními písmeny slova a většinou končí souhláskou

-složená slova se zkracují jako sigla i jako notae – např. B F, BENEFC, BENEFIC = beneficiarius

-množné číslo se označuje zdvojením sigly nebo posledního písmene notae – např. AVG = Augustus, AVGG = Augusti duo, D D D N N N = domini nostri tres

-zkratky se pravidelně publikují v CIL a ILS

Značky

Umísťovaly se mezi slova, mezi zkratky nebo na začátek a konec řádku. Většinou jsou v polovině výšky písmen. Umožňují lepší srozumitelnost a čtivost textu, zvláště u vícečlenných zkratek – např.:

D V V A V S P P – duumvir viis aedibus sacris publicis procurandis

Běžné tvary značek:

- tečka
- čtverec
- trojúhelník
- hvězda *
- (vavřínový) list

Postup epigrafické práce

Pokud možno studovat originál a na něm identifikovat a dokumentovat všechny jevy: širší archeologický kontext, stav nápisu, materiál, dokumentace textu.

Dokumentace: získání úplných a spolehlivých podkladů pro čtení, kresba kamene, popis materiálu včetně rozměrů, popis stran bez nápisů. Kresba zřídka může být na pauzáku – spíš nezahlobené nápisy (malba, kovová intarzie, mozaiky) – nebo volná kresba + fotografie (subjektivní, otázka svícení apod.). Velmi přesný je sádrový odlitek, ale pracný, sterilní a neskladný. U drobných nápisů (např. kolky na TS) je možné použít „cigaretový“ papír a grafit. Nejběžněji se používá **tzv. oklepek** (ectypum chartaceum) – na očištěné nápisové pole se položí navlhčený papír, na to silné rovnoměrné rány pružným kartáčem, mokrá masa papíru proniká do prohlubní, nechá se vyschnout – tím je získán negativ nápisu zrcadlově obrácený s vystouplými písmeny. Ten lze pak dobře číst i fotografovat, často mnohem kvalitněji, než samotný originál.

Čtení

Publikace

Postup epigrafické práce

Oklepek dnes již ztracené bronzové destky z konce 3. století po Kr.

Materiál

Rozpoznání materiálu, na kterém je nápis umístěn, je pro epigrafiku důležitým úkolem (který často musí být zvládnut ještě v místě nálezů). Materiál může poskytovat různé poznatky o časovém zařazení a funkci nápisu a o jeho původu.

Největší část dochovaných latinských nápisů byla vytesána do kamene. Nachází se např. na budovách a stavbách (ať už s nimi souvisí, nebo ne), na bázi soch, na oltářích, v největším počtu na náhrobcích.

V Římě v době republiky se nápisy nejčastěji tesaly do **tufu** (lapis tophaceus), **peperinu** nebo **travertinu**. Ty měly aspoň tu výhodu, že byly lehčeji opracovatelné. Aby nápisy na těchto porézních materiálech lépe vynikly, písmena se ještě vybarvovala černou nebo červenou barvou (minium) – tato tradice se pak uchovala i na mramoru, který se hojně začal používat od pozdní republiky/augustovské éry (využití mramoru z Carrary pro nápisy je v Itálii doloženo zhruba od 155 př. Kr.).

Materiál

Mramoru se užívalo i v provinciích doby císařství pro reprezentativní budovy. Jinak se stély, tabule a oltáře zhotovovaly především z vápence (lapis calcarius), dále z pískovce (lapis arenarius) – hojně např. v Germanii superior – a méně často i z granitu (lapis granatus), např. v centrální části Španělska. Užití lokálních materiálů může tedy napovídat o původu nápisů.

Jsou i případy, kdy materiál vypovídá o datování: např. v Noricu se v době Severovců najednou objevuje řada milníků z mramoru ze Schaidbergu – starší i mladší milníky jsou přitom v této provincii vždy z jiného materiálu.

Nápisy se tesaly i do skály (např. trenčínský nápis).

Materiál

Druhým hlavním materiálem pro nápisy byly bronzové desky, do nichž byl vyryt text. Sloužily především pro zveřejňování zákonů a úředních nařízení.

Na chrámech a státních budovách se nacházejí nápisy, jejichž **písmena byla odlita z bronzu**, pozlacena a poté připevněna pomocí nýtů (takové nápisy se často rekonstruují jen na základě umístění otvorů pro nýty) nebo vsazena do předem připravených drážek.

Nápisy zhotovené stily (stilus) se nacházejí na nejrůznějších materiálech – zdech domů, cihlách, keramice, kovových nádobách, olověných destičkách atd.

Hojné jsou kratší nápisy, **vytlačené razidly do hlíny** a spojené s předmětem procesem výpalu – kolky na cihlách, na keramice.

Časté jsou též nápisy **malované inkoustem či barvou** – graffiti, nápisy na nádobách, dřevěných deskách (v antice velmi rozšířených).

MTK

MTP

FELICIS

NIGRI

NIGRI

Oberaden

Publikace nápisů

Základní soupisova řada je CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM (CIL), dnes 18 dílů; vychází od roku 1863.

Nejdůležitější časopis: ANNÉE ÉPIGRAPHIQUE (AE), Paříř, od roku 1888

Existuje řada „místních“ publikací (např.):

R. Cagnat/A. Merlin/L. Chatelain: Inscriptions latines d'Afrique. Paris 1923.

R. G. Collingwood/R. P. Wright: The Roman Inscriptions of Britain. Oxford 1965.

E. Esperandieu: Inscriptions Latines de Gaule (Narbonnaise). Paris 1929.

Die Römischen Inschriften Ungarns I-V (RIU).

Přepis nápisu: nejdříve tak, jak je na kameni, potom text průběžně, konce řádků se označují / .

- ( ) rozvedení zkratky
- [ ] rekonstrukce (odlomených částí, chybějících písmen atd.)
- [[ ]] vymazání (rekonstrukce již ve starověku odstraněného místa; damnatio memoriae)
- { } vymazáno editorem
- < > doplnění písmena, které zapomněl písař
- ⊃ oprava písma editorem
- + vylomené písmeno s viditelnými zbytky
- . chybějící písmeno, identifikace pravděpodobná

Publikace nápisů

[-]	krátká mezera s neurčitelným počtem písmen
[..]	dvě chybějící písmena
[---]	mezera neurčitelné délky v jednom řádku
[--- ---]	mezera neurčitelné délky ve dvou řádcích
----- ABC	jeden či více řádků chybí na počátku nápisu
----- [---]	totéž s mezerou i na počátku prvního zachovaného řádku
ABC -----	jeden či více řádků chybí na konci nápisu
ABC [---] -----	totéž s mezerou i na konci posledního zachovaného řádku
-----?	nejistá mezera na konci či začátku textu

2.9 Forum Romanum: auf zwei Statuenbasen an der Nordseite der Basilica Iulia

Auf den Sockeln:

[OPUS] TIMARCHI   OPUS POLYCLE[TI]

Ein Werk des Timarchos

Ein Werk des Polyklet¹

Auf der Basis rechts:

GABINIUS VETTIUS
PROBIANUS V(ir) C(larissimus)
PRAEF(ectus) URBI
STATUAM FATALI
NECESSITATE CON-
LABSAM CELEBERRI-
MO URBIS LOCO ADHI-
BITA DILIGENTIA REPARAVIT

Gabinus Vettius
Probianus², Vir Clarissimus³,
Präfekt für die Stadt,
hat die Statue, die in schicksalhafter
Not⁴
umgestürzt war, an diesem belebtesten
Ort mit Aufwendung
aller Sorgfalt wiederhergestellt.

Auf der Basis links die gleiche Inschrift mit abweichendem Zeilenumbruch

¹ Timarchos: griechischer Bildhauer des späten 4. und frühen 3. Jahrhunderts v. Chr., Sohn des Praxiteles. Polyklet: führender griechischer Bildhauer der 2. Hälfte des 5. Jahrhunderts v. Chr.

² Gabinus Vettius Probianus, Stadtpräfekt von Rom 416 n. Chr.

³ *Vir clarissimus*, eigentlich «hochangesehener Mann»: ein verbreiteter spätantiker Titel für Personen senatorischen Ranges.

⁴ «In schicksalhafter Not»: Die Worte deuten auf die Einnahme und Plünderung Roms durch die Westgoten unter Alarich 410 n. Chr., die erste Einnahme der Stadt seit dem Galliereinfall 387 v. Chr.

Technika zhotovení nápisů

Techniky zhotovení nápisů ovlivněny především materiálem – tesání do kamene, rytí do bronzu. Zhotovení nápisů v kamenářských dílnách, jichž muselo být s ohledem na počet nápisů obrovské množství po celé říši.

1. krok: zhotovení textu: u úředních a delších privátních nápisů zřejmě byla dodána předloha, psaná kurzívou. U jednoduchých textů (např. náhrobky) ústní zadání + užití ustálených formulací.

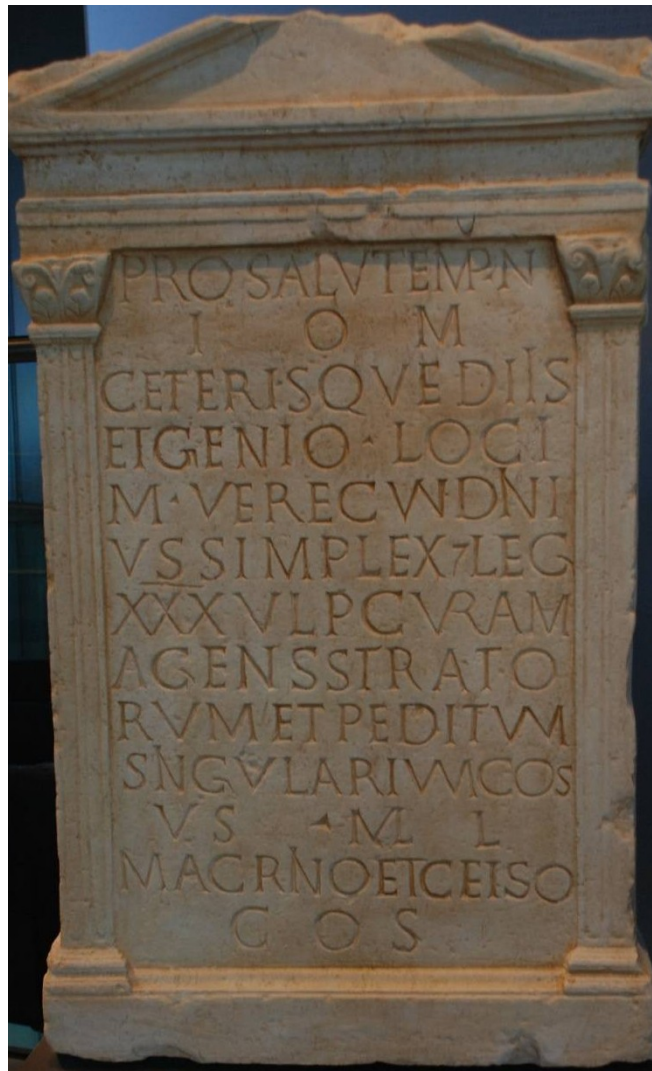
2. krok: příprava kamene: vyhlazení povrchu, navržení rozložení textu – bylo nutné stanovit počet řádků a výšku řádků. Řádky se většinou předkreslovaly pomocí červenou barvou napuštěné šňůry, méně často jemnými rytými liniemi. Občas se objevují i šikmé pomocné linie. Poté byla předkreslena i písmena (doloženo např. nálezy nedokončených náhrobků). Ne vždy dodrženo: je řada nápisů, kde koncová písmena řádků jsou stále menší a menší.

Příprava a předkreslení textu se nazývá *ordinare* nebo *scribere*, tesání *sculpere* nebo *scalpere*. (V některých případech bylo prokázáno, že chyby na nápisech vyplývají z toho, že *ordinator* nemohl správně přečíst jemu předanou kurzívou psanou předlohu, nebo jí nerozuměl.)

XXXIIIH·S·E·IVSTVS
 3 FL·SINIA·IVCVNDA
 MATER·CRESCENS
 FRATER·INGENVA·ET
 6 TERTVLLA·ET
 GRATILLA·
 SORORES
 POSVERVNT

198

RIU 198, nápis z Arrabony

Technika zhotovení nápisů

Povolání kameníka se označuje jako *lapidarius* (všichni kameníci). Pro ty, co tesali nápisy, existovala speciální označení: *quadratararius* (od lapis quadrati) nebo *marmorarius*. Na náhrobcích se objevuje jako označení povolání i výraz *scriptor titulorum*. Na náhrobcích kameníků jsou často vyobrazeny i jejich nástroje: dláto, kladivo, úhelník a olovnice.

Ve starší technice při tesání vznikaly rovnoměrné rýhy se širokým dnem a svislými stěnami, kolem poloviny 1. st. př. Kr. se vyvinula nová technika – pečlivě tesané rýhy, šikmé stěny sbíhají do špičky (průřez trojúhelníku). Kulaté linie se začaly předkreslovat kružítkem a pečlivě se začalo rozlišovat mezi tenčími a širšími liniemi – vzniklo tak monumentální písmo raného císařství, které co se týká elegance, pečlivosti a krásy, již nebylo překonáno.

„TITULI HEIC ORDINANTVUR ET SCULPUNTUR“ (CIL X 7296)

„Reklamní“ nápis z Palerma, který hlásá: „Zde se nápisy navrhuji a vytesávají“